

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI 10.31558/2786-5835.2022.2.1

Гоцуляк Юрій Вікторович,
доктор юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри теорії,
історії держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Міхайліна Тетяна Вікторівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії,
історії держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ІДЕЇ СВОБОДИ ТА ВЛАСНОСТІ ЯК ВИХІДНИХ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ВЧЕННІ Г. ГЕГЕЛЯ

У статті досліджено розуміння Г. Гегеля свободи та власності як онтологічно-правових категорій, розкрито їх фундаментальний зміст для становлення правової суб'єктності людини. Авторами висвітлюється позиція щодо невід'ємності свободи та власності як атрибутів правового буття, а також логічний зв'язок. Власність розглядається як первісне сприйняття суб'єктом світу речей і розмежування власного та чужого буття, що утверджує у правовідносинах принцип приватності та індивідуальності.

Ключові слова: свобода, власність, принцип права, права людини, Гегель, правові відносини.

Постановка проблеми. Правове буття засноване на невід'ємних змістах порядку, без якого правова реальність просто немислима. Такими атрибутами є свобода та власність. Свобода є основною складовою духовності та суб'єктності людини, дає змогу говорити саме про правовідносини, а не суто про механічну взаємодію у суспільстві. Обсяг свободи, який визнавався у різні епохи цивілізацією, закладав цілі формації (рабовласницька, феодальна тощо). Для розуміння цінності свободи як правового принципу варто з'ясувати її місце у правовому становленні людини. Аналогічно складаються справи і з принципом власності, який має не лише економічний, а й онтологічний зміст, формує горизонти особистого буття людини. Найкраще онтологічно-правового змісту ідеям свободи та власності надав Г. Гегель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження категорій свободи та власності починаються ще із класичних часів правової думки. Зокрема, такими дослідженнями займалися Дж. Локк, Т. Гоббс, Г. Гегель, І. Кант та інші. На сучасному етапі розвитку вітчизняної юридичної думки ці категорії вивчають О. Донченко, С. Погребняк, Л. Загоруй, О. Горбань та інші. Однак за-

лишається без уваги дослідження правового вчення Г. Гегеля щодо принципів свободи та власності у контексті онтологічної концепції праворозуміння.

Основний текст. Стаття присвячена дослідженню онтологічно-правового змісту ідей свободи та власності як правових принципів у вченні Г. Гегеля.

Згідно з позицією Гегеля свобода лежить в основі поняття особистість і суб'єкт, оскільки закладає самосвідомість і можливість відділити власне буття від решти світу: «Загальність цієї собі вільної волі є формальне, самосвідоме, в іншому позбавлене змісту просте співвідношення з собою у своїй одиничності, тим самим суб'єкт є особа (Person)» [1, с. 52]. Для правовідносин критично важливими є категорії правоздатності та дієздатності. Без явища самосвідомості вони були б немислимі, оскільки в людини не було б можливості усвідомлювати власні дії та їх значення. Отже, саме свобода як невід'ємна властивість людини покладає суб'єктність, що дозволяє змістовно розгорнути внутрішню (правосвідомість) та зовнішню (правова поведінка) сторони правової реальності.

Свобода дає можливість відрізнити власне «я», інше «я» та решту світу речей. Відношення ж власного буття до речей розкривається через власність: «Право – це передусім безпосереднє буття, яке надає собі свободу в безпосередній спосіб, як-от: щодо володіння *як власності*; свобода виступає свободою абстрактної волі *взагалі*, або саме через це якоїсь *одиночної* особи, що співвідноситься тільки з особою» [1, с. 53]. Первісна класифікація свободної волі, що сприймає світ речей, відбувається з позиції близькості їх до суб'єкта: «власне», «чуже», «нічє». Річ ще до надання їй мети та призначення має бути визначена з позиції можливості впливу на неї. Так покладається категорія власності через свободу. Гегель звертає увагу на те, що право – це наявне буття, при чому як загальне, так і суб'єктивне, але водночас воно немислиме через свободу, первісно розкривається саме через неї.

Сприйняття світу речей через категорію власності покладає основу майнових і немайнових правовідносин, оскільки розуміння власного буття із річчю як власника розкриває тотожне сприйняття іншого, наділеного свободою волі. «Особа, відрізняючи себе від себе, творить відношення *до іншої особи*, й обидві вони наділені одна для одної буттям лише як власники. Їхня *в собі* суцільна тотожність набуває існування шляхом переходу власності одного у власність іншого при наявності спільної волі та збереження їхнього права – у договорі» [1, с. 53]. Отже, маємо правову онтологічну тріаду: я, інший, річ як власність. Саме таке розуміння правового співіснування унеможлиблює навіть теоретично концепцію абсолютного права на все Т. Гоббса, оскільки формальна рівність людей закладена у самій природі, відтак ігнорувати «іншого» як власника формально неможливо, тому що він такий самий володар свободи й через неї власності. Саме тому стає можливим перехід власності між суб'єктами за наявності спіль-

ної волі та договору. Із цієї гегелівської спекуляції починається та обґрунтовується цивільне право. Через розгортання атрибуту свободи формується поняття власності для правосвідомості. Цим обумовлена така особлива увага до власності, в основі якої можуть лежати цілі ідеології (лібералізм, соціалізм тощо).

Свобода дозволяє відрізнити «я» від іншого «я», наділеного такою ж свободою, і саме так сформувані відношення суб'єкта до собі подібних як формальна рівність і повага, а світу речей, який є об'єктами, – власністю. Гегель щодо цього зазначає: «Оскільки особа в собі й для себе суцільна нескінченна воля. У цьому першому, ще абсолютно абстрактному визначенні – це відмінне для неї, яке може скласти сферу її свободи, також визначене як *безпосередньо відмінне й віддільне* від неї. Безпосередньо відмінне від вільного духа – це для нього й у собі *зовнішнє* взагалі – *рід*, щось невольне, безособове, безправне» [1, с. 55]. Отже, є явища, що наділені суб'єктністю, рівною мірою наділені свободою, тому вони відокремлені одне від одного і не можуть бути розглянуті через призму власності (попри неправове, ганебне, помилкове явище рабства і господства). З іншого боку є світ речей, що не наділені свободою, суб'єктністю та правами, однак можуть отримувати своє призначення у власника. Справді, приватна власність передбачає можливість переробки і навіть знищення речі, натомість міжсуб'єктні стосунки таких правомочностей не дозволяють у нормальних умовах правового спілкування, знищення суб'єкта завжди може мати місце у виключних випадках загрози життю іншого чи закладеному порядку як такому.

Із позиції Гегеля випливає, що рід, яка не наділена вільним духом, сприймається через категорію власності, оскільки вона не рівна йому, тому може бути присвоєна вільним духом: «Особа має право поміщати свою волю в кожному ріді, яка завдяки цьому стає *моєю*, одержує мою волю як свою субстанціальну мету, оскільки вона сама не має її в собі, як своє визначення й душу; це абсолютне *право* людини на присвоєння всіх речей» [1, с. 57]. Отже, рід може бути наділена волею людини, оскільки людина здатна знайти їй застосунок у своєму бутті, надати їй мету. Це обумовлено онтологічною ієрархією сутностей, що наділені свободою і таких, що її не мають, а відповідно, можуть ставати власністю. Справді, така ієрархія цілком логічна, оскільки речі самі по собі не мають мети існування, однак можуть її мати, можуть ставати знаряддям або підручним засобом. У цьому разі твердження, що людина є царем природи, має цілком правовий зміст. Правове буття особи не обмежується її духом і тілом, але й належністю чи неналежністю речей. Отже, категорія власності має цілком онтологічний зміст, це сутнісна характеристика екзистенції людини.

Власність заснована на тому, що свобода у вигляді діяльності вільної людини здатна накладати власну волю на рід, тобто надавати їй мету, функцію. Звідси походять відомі правомочності власності: «Усі речі можуть перейти у

власність людини, оскільки вона – це вільна воля і як така існує в собі й для себе, інша сторона не має такої властивості. Отже, кожен має право зробити свою волю річчю або річ своєю волею, інакше кажучи, зберегти річ і переробити її в свою, адже річ як зовнішнє не має власної мети, не становить нескінченного співвідношення з собою самою, а виступає чимось зовнішнім до себе самої» [1, с. 57]. Ще одна важлива фундаментальна правомочність – перетворення волі у річ, а річ – у волю. Це пов'язано зі здатністю до творчості та праці людини. Суб'єкт у межах заданого порядку може створити, перетворити, купити, обміняти річ тощо. Для цього потрібна воля, бажання людини та відповідні можливості. Отже, без свободи як вродженої спроможності людини панування над речами відповідно і правове буття було б неможливим. Постає ще одна фундаментальна правова категорія – функція або призначення речі. Мета у праві відіграє надважливу роль, оскільки правовідносини неможливі без закладеного їх призначення, майнові та особисті відносини не відбуваються без кінцевої мети, у протилежному разі правова реальність була б позбавлена ціннісного аспекту.

Свобода проявляється через власність, власне буття розширяє горизонти у приналежних речах і навпаки їх обмежує через чужу власність: «Володіння власністю – це засіб відносно до потреби, коли її роблять першою; тимчасом як істинний стан речей полягає в тому, що з точки зору свободи власність як її перше *буття* – це суттєва мета для себе» [1, с. 58]. Онтологічно саме у контексті мети правове буття дійсно має свій прояв у власності. Суспільство диференціюється через наявне у людини, водночас йдеться не лише суто про багатство чи бідність, класову боротьбу, як про це писали ідеологи комунізму. Річ у повноті характеристики людини через приналежне їй: речі, права, обов'язки, майнову комунікацію. Саме тому категорія власності виходить далеко за межі суто майнових відносин, утворює суб'єктність особи у правовідносинах. Отже, власність і свобода є невід'ємними атрибутами правового буття.

Позиція Гегеля щодо категорій свободи та власності має цілком прикладний характер попри всю спекулятивність, оскільки дозволяє фундаментально обґрунтувати неправовий характер рабства і загалом абсолютного панування одного суб'єкта над іншим: «Твердження про правомірність рабства (у всіх його найближчих обґрунтуваннях – фізичною силою, взяттям у полон, врятуванням і збереженням життя, утриманням, вихованням, благодіяннями, власною згодою раба тощо), так само, як і виправдання *панування* як права панівних верств взагалі, а також усі *історичні* погляди на правовий характер рабства і панування спираються на точку зору, яка розглядає людину як *природну істоту*, розглядає її взагалі з перспективи *існування* (куди належить і сваволя), що не відповідає її поняттю. Твердження про абсолютно неправовий характер рабства, навпаки, впливає із *поняття* людини як духа, як у *собі* вільної; це твердження

однобоке в тому розумінні, що розглядає людину як вільну *від природи* або, що те саме, приймає за істинне поняття як таке, в його безпосередності, а не ідею» [1, с. 66]. Отже, Гегель вбачає у понятті рабства виключно природний погляд на людину, мовляв, якщо вона – частина природи, то їй властива ієрархічність, підкорення, домінування одних над іншими, сильних над слабкими. Справді, для того, щоб обґрунтувати протилежне, потрібне і якісно інше сприйняття людини, адже для світу речей, природи таке явище, як свобода, не є абсолютною цінністю, воно існує за дещо іншими законами. У людині поєднуються природа і дух, який за своїм визначенням є вільний. Саме тому навіть у часи рабовласницького ладу можливість дискурсу звільнення людини уже існувала. На це було витрачено значну кількість часу, однак варто визнати, що звільнення рабів було не досягненням, а визнанням за людиною її вільної духовної сутності.

Варто зауважити, що розгортання атрибутів правового буття, зокрема свободи і власності, може бути тривалим процесом, оскільки цивілізаційне освоєння істини правових змістів дійсно може зайняти цілі епохи: «Близько півтора тисячоліття тому завдяки християнству почала утверджуватись *свобода особи* й стала, хоча й у незначній частині людського роду, загальним принципом. Що ж до *свободи власності*, то вона, можна сказати, лише з учорашнього дня дістала в деяких місцях визнання як принцип. Ось приклад зі світової історії, який свідчить про те, наскільки тривалий термін потрібен духу, щоби просунутися у своїй самосвідомості, і який можна протиставити точці зору нетерпіння» [1, с. 71]. Справді, невід’ємні атрибути правового буття завжди присутні як складові загального процесу впорядкування, однак їх сприйняття та засвоєння може бути різним. Рабовласницький лад не заперечував свободу, однак покладав її як привілей, а не загальнолюдську властивість. Аналогічні процеси відбувались і з категорією власності, і з принципами її розподілу.

Онтологічне праворозуміння, яке обґрунтовується авторами, є основою правової реальності впорядкування, яке розгортається через невід’ємні атрибути правового буття, що у тісній взаємозалежності їх змістів формує правову дійсність для конкретного періоду часу. Поряд зі справедливістю та рівністю завжди виявляється ще один невід’ємний атрибут правового буття – свобода. Усі три вказані атрибути так чи інакше, навіть узяті окремо, у деяких способах праворозуміння ототожнювалися з правом. Наприклад, справедливість (Діке) і право в античності вважалися багатьма філософами як одне і те саме, за Гегелем, свобода була тотожна правовому буттю. Відповіддю на такі погляди є те, що ці атрибути наділені значною первісною впорядкувальною силою, розгортання якої максимально наближене до правової істини. Це ті начала, що найкраще сприймаються правосвідомістю [2, с. 278].

Онтологічне праворозуміння доволі точно обґрунтовує регулятивну важливість свободи. Свобода є природною властивістю людини, тобто вона в ній

задана, а це означає, що праворозуміння не може відбуватися без цієї властивості. Людина потребує впорядкування у співбутті саме тому, що у неї є вибір, інакше правове буття являло б собою присутність запрограмованості поведінки людини. Присутність людини у світі створює відразу ж правове відчуття страху перед невідомістю, адже її екзистенція невизначена і немає жодних початкових гарантій, що все складеться конструктивно. Річ у тому, що свобода дає вибір не лише в межах блага, але й руйнування. Отже, щоб така властивість людини, як свобода, стала благом, необхідно, щоб відповідний правовий атрибут розмістив її у цивілізаційному правовому полі. Адже, як ми знаємо, небезпеку криє у собі як абсолютна свобода, що переростає у свавілля, так і відсутність свободи, що переростає у рабство [2, с. 279].

Таке розуміння вихідних позицій свободи було у Дж. Локка: «Природна свобода людини полягає в тому, що вона вільна від будь-якої влади, що стоїть вище за неї на землі, і не підкоряється волі або законодавчій владі іншої людини, але керується тільки законом природи. Свобода людини в суспільстві полягає в тому, що вона не підкоряється жодній іншій законодавчій владі, крім тієї, яка встановлена за згодою в державі» [3, с. 312]. Розгортання правового атрибута свободи у правосвідомості відбувається у такий спосіб, що приходиться визнання цієї властивості за кожним, а процеси впорядкування уже вносять свої корективи в її зміст та обсяг, але водночас заперечити її неможливо. В античні часи для того, щоб заперечити наявність свободи у рабів, необхідно було заперечити їх повноцінну людську природу («річ, яка говорить»). Така позиція означає, що атрибут свободи є невід'ємним, оскільки свобода є складовою сутності людини, і щоб її скасувати, потрібно скасувати природу людини. На вихідному зв'язку права та свободи наполягав Гегель: «Однак насправді право і всі його визначення ґрунтуються виключно на вільній особистості, на самовизначенні, що є здебільшого протилежністю природного визначення» [4, с. 334]. Саме свобода дає можливість самовизначення людини у правовій реальності та формує праворозуміння через власну правосвідомість, а не нав'язані легістські штампи. Упорядкування у «невільній» частині природи відбувається механічно, за заданими однаковими законами. Лише правове буття вільних учасників життя потребує складного процесу розгортання правових атрибутів і формування нових правових модусів.

Висновки

1. Свобода як невід'ємна властивість людини покладає суб'єктність, що дозволяє змістовно розгорнути внутрішню (правосвідомість) та зовнішню (правова поведінка) сторони правової реальності. Є явища, що наділені суб'єктністю, рівною мірою наділені свободою, тому вони відокремлені одне від одного і не можуть бути розглянуті через призму власності. З іншого боку є світ речей, що

не наділені свободою, суб'єктивністю та правами, однак можуть отримувати своє призначення у власника. Із позиції Гегеля випливає, що річ, яка не наділена вільним духом, сприймається через категорію власності, оскільки вона нерівна йому, тому може бути присвоєна вільним духом.

2. Річ може бути наділена волею людини, оскільки людина здатна знайти їй застосунок у своєму бутті, надати їй мету. Це обумовлено онтологічною ієрархією сутностей, що наділені свободою, та таких, що її не мають, а відповідно, можуть ставати власністю.

3. Свобода проявляється через власність, власне буття розширює горизонти у приналежних речах, і навпаки їх обмежує через чужу власність.

4. Свобода є природною властивістю людини, тобто вона в ній задана, а це означає, що праворозуміння не може відбуватися без цієї властивості. Людина потребує впорядкування у співбутті саме тому, що у неї є вибір, інакше правове буття являло б собою присутність запрограмованості поведінки людини.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс. 2000. 329 с.
2. Гоцуляк Ю. В. Правове буття як фундаментальна категорія праворозуміння: становлення та сучасність: монографія. Вінниця, 2020. 312 с.
3. Лок Дж. Два трактати про правління / пер. з англ. П. Содомора. Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. Философия духа. Москва: Мысль, 1977. 471 с.

References

1. Hehel H. V. F. Osnovy filosofii prava, abo pryrodne pravo i derzhavoznavstvo / per. z nim. R. Osadchuka ta M. Kushnira. Kyiv: Yunivers. 2000. 329 s.
2. Hotsuliak Yu. V. Pravove buttia yak fundamentalna katehoriia pravorozuminnia: stanovlennia ta suchasnist: monohrafiia. Vinnytsia. 2020. 312 s.
3. Lok Dzh. Dva traktaty pro pravlinnia / per. z anhl. P. Sodomora. Kyiv: Nash Format. 2000. 312 s.
4. Gegel G. V. F. Entsiklopediya filosofskikh nauk. T. 3. Filosofiya dukha. Moskva: Mysl, 1977. 471 s.

Yurii Hotsuliak, Tetiana Mikhailina. Ideas of Freedom and Property as the Basic Principles of the Formation of legal Relations in the Doctrine of H. Hegel

The article examines H. Hegel's understanding of freedom and property as ontological and legal categories reveals their fundamental meaning for the formation of the legal subjectivity of a person. The authors highlights the position regarding the inalienability of freedom and property as attributes of legal existence as well as the logical connection. Property is considered as the subject's initial perception of the world of things and the distinction between one's own and another's existence which establishes the principle of privacy and individuality in legal relations.

Freedom, as an inalienable property of a person, presupposes subjectivity, which allows meaningful development of the internal (legal awareness) and external (legal behavior) aspects of legal reality. There are phenomena endowed with subjectivity, equally endowed with freedom, therefore they are separated from each other and cannot be considered through the prism of ownership. On the other hand, there is a world of things that are not endowed with freedom, subjectivity and rights, but can receive their purpose from the owner. From Hegel's position it follows that a thing that is not endowed with a free spirit is perceived through the category of property, since it is not equal to it, so it can be appropriated by a free spirit.

A thing can be endowed with the will of a person since a person is able to find an application for it in his being to give it a purpose. This is due to the ontological hierarchy of entities that are endowed with freedom and those that do not have it, and accordingly can become property.

Freedom manifests itself through property, personal existence expands the horizons of one's belongings, and on the contrary limits them through someone else's property. Freedom is a natural property of a person that is, it is given in him which means that legal understanding cannot occur without this property. A person needs order in coexistence precisely because he has a choice otherwise legal existence would be the presence of programmed human behavior.

Keywords: *freedom, property, principle of law, human rights, Hegel, legal relations.*

УДК 340.1: 004

DOI 10.31558/2786-5835.2022.2.2

Кривешко Ірина Володимирівна,

здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Метою наукової статті є формулювання поняття інформаційної культури та її аналіз як юридичного феномену.

Зроблено висновок, що інформаційна культура є багатоаспектною комплексною категорією, яка знаходить вираз у множині сфер людської діяльності, а отже, і у багатьох сферах наукового знання. Тому і її визначення буде варіативним, залежно від того, здобутки якої наукової галузі братимуться за основу.

У юридичній площині доцільно розглядати інформаційну культуру у широкому та у вузькому сенсі. У широкому сенсі інформаційна культура визначається як частина загальної культури, пов'язана з розвитком інформаційного суспільства та його технічної складової. У вузькому сенсі інформаційна культура як юридичний феномен визначається як частина правової культури, яка опосередковує втілення у практичну діяльність особи в інформаційно-технічному середовищі: 1) інформаційної грамотності (компетентностей щодо створення, виявлення, зберігання, аналізу інформації та кваліфікованого користування програмними й технічними засобами); 2) поваги до правових цінностей, прав і свобод людини і громадянина.

Заперечується роль інформаційної грамотності як попереднього етапу формування інформаційної культури. Натомість вона визнається одним зі складників інформаційної культури.

Наголошується на тому, що підвищення рівня інформаційної культури є необхідною передумовою інформаційної безпеки. Підтримується та додатково обґрунтовується позиція, що під час військових дій на території України інформаційна культура суспільства